

Poézia ako okrídlený kôň

(K interpretácii času v Smrekovej poézii)

FRANTIŠEK KOLI, Inštitút pre slavistiku, Spoločenskovedná fakulta Viedenskej univerzity, Rakúsko

Ak Pegas, bájoslovný okrídlený kôň, je vo všeobecnosti symbolom poézie, tak sú vzťahy Smrekovej poézie s Pegasom ako symbolom básnictva nadobúda špecifický prídych, pretože mieri priamym nárazom centrickým k podstate jeho umeleckej koncepcie – k vitalizmu. Zo symbolického hľadiska sa totiž v Pegasovi ako okrídlenom koňovi – citujem Biedermannov *Lexikón symbolov* – „spája vitalita a sila žrebca s voľnosťou vtáka a schopnosťou odpútať sa od zemskej príťažlivosti. Potom je pochopiteľné ideové spojenie (Pegasa – pozn. F. K.) s neskrutným duchom básnika, prekonávajúcim pozemské prekážky.“¹

Spojnicou medzi vitalitou koňa a voľnosťou vtáka je v Smrekovej poézii výraz letieť. V titulnej básni zbierky *Cválajúce dni*, ktorá sa stala „alfou“ Smrekovej „umeleckej konfesie i tvorby“ a deň vzniku ktorej „má v literárnej histórii zaznačený ako pravý dátum svojho narodenia“,² sa motív letu realizuje takto: „Krasojazdcov sú stá, / divákov milióny. / Tie stá však jazdia ponad dómy, / ponad parížsku Notre Dame / a preskakujú Oceán, / ženú sa krkolomným cvalom, / že nestihne ich ani Parom, / chcú prelietať / zo stálic na stálice, / presedlať na Lucifera šiju, / vôbec: vtopiť sa v dáky fenomén, / možno: vo večnú energiu.“³

Oveľa neskôr – v básni *Anti-óda* zo Smrekovho *Obrazu sveta*, ktorá je datovaná 7. septembrom 1953, keď sa zásadným spôsobom zmenilo spoločenské prostredie, vonkajší rámec poézie, a, zaiste, ubudlo aj básnikovho mladistvého elánu – sa obraz Smrekovho letu koňa objavuje ako nezlomná vôľa života: „Bo život, ten sa nikdy nezastaví. / Umrú, čo zle ho žili, / a on sám napred poletí jak tátoš / na horu, zvanú Olymp.“⁴ Od poézie, okrídleného koňa Pegasa, sa tak dostávame k základnejšej kategórii, kategórii života, chápaného v intenciách vitalizmu ako sily, ako „večnej energie“ či okrídleného koňa-tátoša, ktorý neskrutne a nepokoriteľne poletí napred.

Prirodzene, život a ani poézia nie sú hneď okrídlenými koňmi-tátošmi, nie sú hneď „voľnosťou vtáka“, slobodou, pretože človek nie je len duch, ale – aby som citoval zo skladby *Básnik a žena* – ľudia sú „i ľudia hmoty“.⁵ H. Bergson v tejto súvislosti napísal: „Hmota je nevyhnutnosť, vedomie je sloboda; no i keď stoja príkro proti sebe, život nájde spôsob, ako ich zmieriť. Život je totiž sloboda, ktorá sa vkladá do nevyhnutnosti a využije ju vo vlastný prospech.“⁶

¹ BIEDERMANN, H.: *Lexikón symbolov*. Bratislava, Obzor 1992, s. 224.

² SMREK, J.: *Poézia moja láska I*. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1968, s. 81.

³ SMREK, J.: *Knihy slnečné*. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1963, s. 27–28.

⁴ SMREK, J.: *Obraz sveta*. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1958, s. 169.

⁵ SMREK, J.: *Knihy slnečné*. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1963, s. 240.

⁶ BERGSON, H.: *Filozofické eseje*. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1970, s. 171.

Vitalistický let slobodného života ako nezastaviteľného napredovania, vzmachu, triumfu (pozri motív krídel v rovnomennej básni *Triumf*: „Kto sa zrodil, / aby prachom zeme brodil, / nech! / V mojej duši veselost' a smiech! / Krídla mám a kto mi zabráni / nezľaknúť sa výšky poľany, / štítu hory, na nej večný sneh?“⁷) je v Smrekovej poézii skoordinovaný s opačnou stránkou života, so životom, ktorý je podmienený, sputaný nevyhnutnosťou, determinizmom. Týmto determinujúcim faktorom je čas, oné „cválajúce dni“, ktoré „ženú sa vpred, / ženú sa vpred“.⁸ V básni *Vývoj* zo zbierky *Cválajúce dni* o. i. čítame: „A život rýchlo letí, / dni pádia ako tátoše. / Kto krásnym je a mladým, / ten užije i rozkoše! // Prevalili sa mesiace / ponad mestá a ponad hlavy. / Postava prešla popri mne. / Kde som už zrel ten vrkoč plavý? //...// Ale čas letí ďalej. / Človeka život v kliešťach drží. / Mužskí sa boria v borbe neskonalej / a ženy žijú život ruží.“⁹

Ako vidieť, J. Smrek tým istým básnickým slovníkom, tým istým obrazom, obrazom cválajúcich dní či letiacim tátošom uvádza do chodu dva protikladné aspekty života, jeho slobodu i jeho determinovanosť, nevyhnutnosť. V dôsledku toho v Smrekovej básnickej interpretácii voľnosť a sloboda života nespočívajú v úsilí „priečiť sa“ jeho prúdu, v snahe „zastaviť“ čas, ako to nájdeme napríklad v slovenskej literárnej moderne (pozri Kraskov motív „života nepokojného, búrnotokého“ s následne sformulovanou otázkou viny – „Čo je vina, kto mi povie, / žitia prúd že nepozhovie, / že len plynie, tečie, hučí, / ani chvíľku nezastaví“¹⁰), ale v pokuse osedlať ho, podmaniť si ho, t. j. bergsonovsky vložiť sa do jeho nevyhnutnosti.

Ak sledujeme Smrekovo dynamické zosúladenie života a času na pozadí našej literárnej moderny a špeciálne na podklade Kraskovej lyriky, možno konštatovať, že tu dochádza k inverznému preskupeniu strán. V živote uniká človeku niečo (pozri Kraskov motív permanentnej opozdenosti, resp. premárnenia príležitostí – „Prídeš s džbánkom – pozde, pozde...“¹¹) nie preto, že čas je rýchly, ale preto, že my sme pomalí. V dôsledku toho direktívou Smrekovej poézie nie je retardácia, brzdenie, spomaľovanie, ale naopak, urýchľovanie, tendencia vyrovnať vlastný krok s dychom života, s jeho „vlnami“, ktoré – ako napríklad v básni *Village and City* – „valia sa vesele / cez mosty, podľubia, tunele“.¹² Explicitne k uvedenému zrýchleniu kroku lyrického subjektu dochádza v Smrekovej poézii napríklad v záverečnej básni zbierky *Iba oči* s názvom *Verš o ponáhlaní*, v ktorej lyrický hrdina čas – konkrétne hodiny, resp. minúty – obrazne škrtí, „stíska za krk ako hada“: „Oj, dobre je to, myslím, ponáhľať sa, / minúty stísať za krk ako hada, / kto klope, tomu Sezám otvorí sa, / a šťastie nájde len ten, kto ho hľadá. //...// Preto ja ponáhľam sa všade voslep. / Cnosť čaká tam, či hriech, či nebezpečie? / To všetko jedno je mi, len nech život, / kým zaklopem na bránu šťastia konečného, / mi ako piesok spod nôh neutečie.“¹³

⁷ SMREK, J.: *Knihy slnečné*. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1963, s. 66.

⁸ Tenže, s. 27.

⁹ Tenže, s. 88–89.

¹⁰ KRASKO, I.: *Dielo*. Bratislava, Tatran 1980, s. 84 a 40.

¹¹ Tenže, s. 40.

¹² SMREK, J.: *Knihy slnečné*. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1963, s. 37.

¹³ Tenže, s. 228–229.

Hoci čas – ako vidíme – život vymedzuje, zmysel času určuje život. Ponáhľanie lyrického subjektu nie je motivované tým, aby mu neušiel čas, ale naopak, ponáhľá sa, „škrtí“ čas preto, aby mu spod nôh neutiekol život. Tam, kde „nedá sa počuť slovo láska, / kde človek kamsi uteká, / jak poloslepý, hluchým krokom, / zúfal by som si...“.¹⁴ Preto v Smrekovej poézii nachádzame nielen *Verš o ponáhľaní*, ale aj báseň *Neponáhľat sa*: „Tak ponáhľam sa niekedy, / ale, hľa: kočík, cumeľ, matka... / Dlažba sa mení na kvety. / Aksamiet, hodváb, ktorý hladká. // Na dieťaťko sa zahľadím / a zrazu badám: dosť mám času. / Načo sa štváť, kde zhon a dym? / Slabosťou sa mi nohy trasú. // Nemôžem bežať: ekvipáž / sultána malého ma zdŕža, / v ulici matka drží stráž: / čarovná popínava ruža. // Pomaly idem v sprievode, / ktorého odznakom je cumeľ. / A slnko žiari... V prírode / ani len vetrík nezašumel.“¹⁵

Práve v súvislosti s rozlíšením „bezduchého“ ponáhľania, náhlenia (onen „hluchý krok“, čo nenačúva životu) a dynamiky, v ktorej sa zrači životná sila, u Smreka nachádzame akoby dvojaký čas, dvojaké hodiny – kým jedny sa zastavujú, druhé práve bijú, odbijajú: „A za ten čas ti krv jak ortuť v žilách dudle / a hodiny sa zastavujú, / odbíja iba čas.“¹⁶ Ak hodiny a minúty sú tu zaiste časom mechanickým, časom, ktorý Smrek „stíska za krk ako hada“, tak „udierajúci“ čas (pozri začiatok básne *Zlatý dážd*, v ktorej „odbíja iba čas“ – „Ako keď udiera pasát na antipasát, / také je to, čo neviem vypovedať“¹⁷), čas bijúci a pulzujúci, ktorý „jak ortuť v žilách dudle“, je časom živým, časom vitálnym.

A práve tomuto času, času-životu, Smrekova poézia bezvýhradne pritakáva, pretože tento čas život unáša. V záverečnej básni zo zbierky *Cválajúce dni* s názvom *V prístavnej krčme* to Smrek vyjadril týmto spôsobom: „Keby ste znali, čo je to, / keď srdce búri ako vulkán, / nezdržovali by ste nás! / Ach, život tak je nedočkavý, / unáša sebou čas!“¹⁸ Preto u Smreka nachádzame také verše ako „na čerešniach zabroneli plody, / marhule sa ponáhľajú vpred“¹⁹, alebo „neprestávajú, vody; tečte, vody. / Nijaký živel v sile neprestaň. / Ničoho nebojím sa, čo ide od prírody. / Jej nastavím aj hruď, aj svoju dlaň.“²⁰

Ako vidieť, Smrekova dynamika života, života, ktorý unáša čas, sa nesie v duchu vitalistickej adorácie prírody, ktorá v striktnom slova zmysle je jeho „domovom... jediným“.²¹ Vo viacerých Smrekových básňach, ktoré majú charakter akejsi ars poetiky, poetiky Smrekovej lyriky, sa nanovo potvrdzuje pokrvná väzba prírody a básnika. Ak hľadáme vysvetlenie tohto javu v tých intenciách, ako ich tu sledujeme, za rozhodujúci moment možno pokladať verše z básne *Predpoludnie z Obrazu sveta*: „Toto je čistý rozum. Príroda. / Prírodu vychutnávať – slasť a sen. / Čo proti prírode sú všetky temné slová? / Ona je jasná. Duch a sloboda. / Šťastný, kto na to príde sto ráz znova. / Kto na to príde dnes, ten nestratil svoj deň.“²²

¹⁴ SMREK, J.: *Obraz sveta*. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1958, s. 136.

¹⁵ Tenže, s. 226–227.

¹⁶ SMREK, J.: *Moje najmilšie*. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1973, s. 221.

¹⁷ Tenže, s. 221.

¹⁸ SMREK, J.: *Knihy slnečné*. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1963, s. 100.

¹⁹ SMREK, J.: *Obraz sveta*. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1958, s. 63.

²⁰ Tenže, s. 45.

²¹ Tenže, s. 54–55.

²² Tenže, s. 15.

Príroda. Ona je jasná, duch a sloboda. Toto sú práve bergsonovské atribúty života, života slobodného a tvorivého, neobmedzeného a nespútaného, života večne mladého a nového. A aj tam, kde Smrek akcentuje odchodné, ba priam protikladné aspekty onej nezlomnej prírodnej sily, prírodného živlu, života-tátoša, okrídleného koňa, aj tam básnik nachádza dost' priestoru, dostatok voľnosti, slobody na pozitívne sklenutie prírodného motívu. Ako príklad uvádzam báseň *Podjesenný dážď*, pretože v nej – na rozdiel od básne *Predpoludnie*, v ktorej Smrek dal zaznieť „jasnej“ stránke prírody – ožíva sa živel „temný“ (podotýkam, že citované verše nadväzujú bezprostredne na spomínaný motív „ničoho nebojím sa, čo ide od prírody. / Jej nastavím aj hrud', aj svoju dlaň“): „Všetkému podrobím sa, v čom niet lhania. / Živel', bárs temný je, má priamu reč. / Iba lož, tá je hodna preklínania, / tak ako v chrbát bodajúci meč. // Hľa, zavyl víchor. Smrť je v jeho hlase, / a predsa táto Smrť je priateľská. / Cvála si na mrákavách v podjesennom čase / a bleskami ako bičom zaplieska.“²³

Keďže podkladom života a následne – prirodzene – aj poézie je v Smrekovej interpretácii okrídlený kôň, kôň, ktorý raz prelieta zo stálic na stálice, inokedy zas ako rozprávkový tátoš letí na horu zvanú Olymp, aby zas v novej podobe, podobe Smrti, cválal si na mrákavách v podjesennom čase, ani ľudská história a osud človeka nie je a nemôže byť ničím iným ako prírodou. A pretože reč prírody napriek neustálej zmene, dynamike je „nemenná“ (pozri verše z básne *Samá jar*: „som človek prírody a vravím rečou poľa. / Kto chce reč plagátov, ten nenájde ma doma. / Som v prírode, tam, kde reč nemenná je“²⁴ alebo – hádam ešte lepšie – verš z citovanej básne *Podjesenný dážď*: „tá jednotvárna reč, čo jednotvárna nie je“²⁵), taký je a taký musí byť aj život človeka. Preto ľudská história i ľudský osud je Smrekovi predovšetkým prírodou, je večnou metamorfózou alebo priamo „botanikou“.

Tak napríklad v básni *Báseň o krásnej matke* sa život obnovuje prelievaním matky do dcéry („Uteká život ako rieka, / z dcéry sa matka stane raz / a po rokoch sa zopakuje / metamorfóza krás“²⁶), v *Slovenskej piesni* sa otáčajú kolá veľkých časov („Mladosť a silu našu neskrotí / fantóm / otravujúci životy. / Tu pieseň naša volá: / otáčajte sa, / objímajte sa / veľkých časov kolá! / – a diabli od nás bočia. / A vy, čo rodní naši ste, / vy vidíte a cítite: / ako vás k srdciam vinieme / cez dni a cez stáročia!“²⁷) a v *Domácej úlohe z Obrazu sveta* sa Smrek „ako žiak“ byliny prešujúci v horlivom svojom srdci ohlasuje zas večnou rečou botaniky („Óch, aká je to reč! Profesor botaniky / snáď nájde zmysel v nej a v notes neveliký / známku mi napíše. Ale čo iné vedy? / Ja všetky ostatné nechám si naposlady, / chémiu, fyziku... Len históriu sveta, / tú nechcem odsunúť; je s botanikou spätá.“²⁸).

Hoci prírodné (= „botanické“), cyklické sklenutie času v Smrekovej poézii – a to v bezprostrednej časovej následnosti po poézii slovenskej literárnej moderny, v ktorej sa,

²³ Tenže, s. 4.

²⁴ Tenže, s. 27.

²⁵ Tenže, s. 45.

²⁶ SMREK, J.: *Knihy slnečné*. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1963, s. 84.

²⁷ Tenže, s. 156.

²⁸ SMREK, J.: *Obraz sveta*. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1958, s. 66.

zaiste pod silným dojomom atmosféry *fin de siècle*, prúd života či rieka času akoby rútila k obrovskému vodopádu, k onému kraskovskému „veľkému mlčaniu“ či „poslednému rátanu“²⁹ – protivy života značne vyrovnalo, zaoblilo, zharmonizovalo, smrť v jeho „obraze sveta“ je predsa len dramatickým či dramatizujúcim prvkom. Ak sa Smrek vo svojej poézii celkovo ľahko prenáša ponad protiklady minulého a prítomného, matky a dcéry, nového a starého, vekov a dneška, lebo v osnovách svojho času akcentuje vitalistické trvanie života, jeho pretrvávajúce (pozri napríklad odvíjajúci sa tok reflexie v básni *Neslýchané*, kde staré a nové, dnešné a večité si navzájom podávajú ruky, smrekovsky sa objímajú: „Život a šťastie v obyčajnom slove / viac obsiahnuté sú než kdekoľvek. / Ó, slovo moje staré, vždy buď nové, / svet očaruj, buď dnešok, a buď vek!“³⁰), tak zoči-voči smrti dochádza u Smreka vždy k akémusi vybočeniu, vypukline v kolese života, k zvýrazneniu či vysunutiu času, časového momentu, ktorý nápadne ukazuje na nečas, na smrť, na katakomby smrti.

Veľmi dobre to možno pozorovať v Smrekovej poézii „proti noci“, v básnických zbierkach *Hostina a Studňa*, v ktorých sme čitateľsky neustále konfrontovaní s časovým „teraz“, „dnes“, rokom „1941“ (*Roma* 1941), „1942“ (*Praha* 1942) a pod.: „O Kristov kríž a o dva kríže lotrov / na Golgote dnes básnik opretý / prst drží v nezahojiteľnej rane.“³¹ Alebo: „Vzývam ťa, krásne meno bacardi, / privolávam ťa, martel, hennessy a mumm, / prídte zas zaujať si svoje miesta / pod duše mojej klenbu gotickú, / kde teraz pradú čierne svoje siete / pavúci strašných dúm.“³² Prirodzene, J. Smrek toto hrozné a hrozitánske „teraz“ a „dnes“ nemohol neusúvzťažniť ani s centrom, osou svojej poézie, s obrazom okrídleného koňa („krásneho zvieratá“), ktorý – ak už v tomto smrtnom nečase nelietá – aspoň dvíha hlavu a „k oblakom sa díva“: „Hľa, pyšný človek, / tvorstva koruna, / díva sa na kone a závidí. / Čo závidí im? / Oblačne hrdý postoj / a gesto slobody. //... //... ja chytil by som konskú šiju / a plakal jak na milenkinej hrudi. / Kto mi dnes tému dá pre poéziu, / jestli nie kôň, to čisté krásne zviera, / ktorého vznešenosti ťažko sa nájde rovno / v radoch ľudí? // Kôň zaerdží a na tom záleží, / či plače z radosti, či plače pre tú gulku, / čo sa mu vryla v hrud'. / Bo hlava konská vždy k oblakom sa díva / a nikdy nerozoznáš, / či vzýva život a či vzýva smrť.“³³

Napriek tomuto časovému vybočeniu, časovému anakolútu, t. j. smrti ako vypukline v cyklicky sa otáčajúcom kolese života, J. Smrek napokon aj motív smrti sklenie vo svojej poézii v intenciách vitalisticky interpretovaného života, okrídleného koňa, a to tak v rovine osobnej i nadosobnej. Ak v prvom prípade u Smreka zaznie – som „vítaz smrti“, musím byť víťazom aj v smrti („Ja hlavu chránim si, ako si dušu chránim, / jak srdce chránim si, aj keď je utýraným, / jak úsmev chránim si, aj keď sa s plačom mieša, / jak silu chránim si, aby vždy bola svieža. // Silu si zachovať, aj keď sa zuby lámú, / cestu si zachovať, čo vyvrcholí drámu, / pocel si zachovať, aby aj v smrti chutil, / to chcem,

²⁹ KOLI, F.: Interpretácie reflexie. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa 1997, s. 129.

³⁰ SMREK, J.: Obraz sveta. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1958, s. 7.

³¹ SMREK, J.: Moje najmilšie. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1973, s. 189.

³² Tenže, s. 194.

³³ Tenže, s. 199.

a poviem si: teraz som víťaz smrti“³⁴), tak v druhom prípade je to víťazstvo nad smrťou. *Piatu symfóniu*, ktorú dotoval dňom 24. marca 1943 zakončuje týmito veršami: „Jediný zárez sláka končí prúd. / Lež hrdlo tigrovo sa ešte nepoddáva. / Tá jedna veta, tá sa skončila, / lež nemyslíte si, to ešte nie je smrť, / to je len nová sláva.“³⁵ Preto poézia J. Smreka, jeho láska a jeho krása, jeho život a sloboda sú kone, kone vrané, bez ktorých básnik nemá pokoja a ktoré bez neho, básnika J. Smreka, by nenašli, a ani nemohli nájsť pokoj: „Neslýchané, / čo je to poézia, / niet nad ňu bozku, ani nápoja. / Zapriahol som vás, slová, kone vrané, / bez vás ja nemám, / bezo mňa nemáte vy pokoja.“³⁶

SUMMARY

This contribution is based on relations and similarities between Smrek's lyrical poetry and Bergsonian vitalism and dynamism. On the basis of the analysis of the motif of horse in Smrek's poetry the author comes to conclusion that Smrek, using the same lyrical vocabulary and the same image, namely that of galloping days or a flying horse, coordinates two opposite sides of life. He has in mind its creative force and freedom as well as its determinedness and inevitability. In connection with this element freedom of life interpreted in vitalistic way in Smrek's poetry does not lie in the attempt to contradict its dynamism, in the attempt to „stop“ the flow of time as the author can find it in the poetry of Slovak literary Modernism, but in the attempt to saddle and subdue it, i.e., in a Bergsonian way in a will to be situated in its inevitability.

³⁴ SMREK, J.: *Obraz sveta*. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1958, s. 42.

³⁵ SMREK, J.: *Moje najmilšie*. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1973, s. 208.

³⁶ SMREK, J.: *Obraz sveta*. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1958, s. 7.